

Gombos László

MTA BTK Zenetudományi Intézet

Művek és művésztársak vonzásában – Dohnányi, Hubay és a Kreutzer-sonáta¹

1894 novemberében Pesten egy zeneakadémiai tanteremben megszólalt Beethoven legendás Kreutzer-sonátája, és ennek hangjainál egy zongorista növendék hirtelen felnőtt művésszé érett. Az Andrassy úti palota falai között mintha egy zártkörű beavatási szertartás zajlott volna le, melynek során az ifjú Dohnányi Ernő abban a képzelt vagy valóságos csókban részesült, amelyet egykor Beethoven adott a gyermek Liszt Ferencnek. Most játszott először nagyformátumú, világhírű művésszel, mégpedig azzal a Hubay Jenővel, aki az előző évtizedekben Liszttel adta elő ugyanezt a sonátát, és aki az eseményt fél évszázadon át élete döntő momentumai között emlegette. Nem tudjuk, hogy mit mondott a tizenhét éves Dohnányinak, de tanítási szokásait ismerve aligha hihető, hogy ne mesélt volna az általa „felfedezett” ifjúnak a Liszttel folytatott zenélésről, és a pillanat hevében ne dramatizálta volna az egykor történeteket. Hiszen sokszor és sokféleképp elmondta, tanítványai előtt és családi körben egyaránt.² Fia, Andor így adta tovább könyvében Liszt 1886-ban édesapjához intézett szavait:

Gyermek voltam, amikor Bécsben, egyik nyílt hangversenyem után Beethoven homlokon csókolta. Ma aggastyán vagyok, és a halálra készülök – de lelkemben

¹ A tanulmány a Romániai Magyar Zenetársaság 2015. december 17–18-án Nagyváradon rendezett konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata, és a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával készült.

² Hubay unokahúga, Molnárné Asbóth Magda (1913–2011) az 1920-as és '30-as években személyesen volt tanúja a hegedűművész elbeszéléseinek, majd miután 1969-ben átvette a Hubay-hagyaték kezelését, a művész Portugáliában élő fiától, Andortól szerzett további információkat. Elmondása szerint Hubay többször emlegette az elsőéves zeneakadémista Dohnányit (a már rivális felnőtt művésszel némiképp szembeállítva), aki már az első órákon elbűvölte tehetségével, és aki a zeneakadémiai tanteremben *prima vista* kísérté le a Kreutzer-sonátát és más reper-toárdarabjait. Feltételezésünk szerint rejtett célja első pillanattól az lehetett, hogy kipróbálja, tudja-e helyettesíteni korábbi állandó kísérőjét, Bodó Alajost.

úgy ég Beethoven csókja, mintha azóta egy perc sem telt volna el. Kedves Jenő, te se felejtse soha a brüsszeli és antwerpeni napokat. [...] Évekkel ezelőtt Budapesten, amikor te még nagyon fiatal voltál, először játszottuk együtt a Kreutzer-szonátát. Most vedd hegedűdet, mint nagy művész. És mint Beethoven csókjának folytatását, játsszuk el ismét e remekművet annak jeléül, hogy a szellem örök és független a testi buroktól. Add tovább az örök élet szent szavát te is, és magad is gondoldj erre, a kétségbeesés és a lelki gyötrelmek napjaiban...³

Nyilvánvaló, hogy Liszt nem pontosan ezekkel a szavakkal inspirálta ifjú barátját a Beethoven-szonáta közös előadása előtt. Nem Beethoven csókja,⁴ Liszt Hubayhoz vagy Hubay Dohnányihoz intézett elbeszélésének a részletei fontosak, hanem az, hogy a többszöri továbbadás által a legendák valósága gyakran képes a zenetörténeti tények szintjére emelkedni. Minden muzsikusként van meghatározó személyiségek és kiemelkedő zeneművek, akik és amelyek ott vannak a művészi pálya fordulópontjainál, befolyásolják a további fejlődés irányát és alakulását. A számtalan találkozás közül azok maradnak emlékezetesek, amelyek különleges pillanatban, kivételes emberekkel és alkotásokkal történtek. Ugyanakkor az is előfordul, hogy egyes események utólag, a pálya ismeretében kapnak jelentőséget, és talán csak az utókor színezi legendává, miközben a maguk idején nem keltettek különösebb figyelmet.

A pozsonyi Dohnányi Ernő, aki az 1880-as évek közepétől szülővárosában végezte a gimnáziumot, hamar kitűnt zongorázásával és kompozícióival, de nem volt csodagyerek (édesapja mindent meg is tett, hogy megóvja ennek kellemetlen mellékhatásaitól, így Dohnányi normális, harmonikus viszonyok között nevelkedhetett). Még tizenhét éves sem volt, amikor 1894 márciusában Bécsben bemutatták fiz-moll zongoranégyesét, egy kiváló és ihletett darabot. Feltűnést azonban nem keltett, és zongorista-fellépései is csak szűk körben zajlottak. Az év őszétől a budapesti zeneakadémián tanult Thomán Istvánnál zongorát és Hans Koesslernél zeneszerzést. Kama-

³ Hubay Cebrian Andor, *Apám, Hubay Jenő. Egy nagy művész élete – történelmi háttérrel* (Budapest: Ariadne, 1992), 61. Hubay először 1877-ben játszotta Liszttel a Kreutzer-szonátát, és 1885–1886-ban is többször szerepeltek együtt Belgiumban. Utoljára 1886 tavaszán találkoztak, amikor Liszt meghívta Hubayt tanárnak a Zeneakadémiára.

⁴ A sokat emlegetett „Weihekuss”-legendának annyi valóságalapja minden bizonnyal van, hogy Beethoven valahol és valamikor megcsókolhatta a gyermek Lisztet (erre maga Liszt is utalt egy 1862-es, a weimari nagyhercegnek írott levelében), de nem „beavatás”-ként és semmiképpen sem egy koncertterem nyilvánossága előtt, azaz a legenda lényegi mozzanatai nélkül. Liszt azonban, akinek az ilyen jelképek használata nem állt távol a gondolatvilágától, Hubay 1878. februári debütálása után valóban odament az ifjúhoz és a közönség előtt homlokon csókolta.

razene-tanára Hubay Jenő volt, aki azonnal felismerte növendéke nem mindennapi tehetségét.⁵ Néhány hónap elteltével felkérte kísérőjének, hogy ezzel is elősegítse karrierjét. A Zeneakadémián és talán Hubay Döbrentei utcai otthonában is próbáltak. Ekkor játszották együtt először a Kreutzer-szonátát, amely később fontos szerepet kapott Dohnányi pályáján. December második hetében az Otthon Kör estélyén szerepeltek, az egyik jelen lévő énekesnő pedig ragaszkodott hozzá, hogy egy héttel később őt is Dohnányi kísérje a Vigadóban.⁶ A hölgy Nikisch Artúr karmester felesége volt, így az ifjú kiváló kapcsolatra tett szert az ismerettséggel. Talán ennek a találkozásnak is köszönhető, hogy néhány évvel később Nikisch műsorra tűzte Dohnányi zongoraversenyét Berlinben saját zenekara, a Berliini Filharmonikusok élén, a szerzővel a zongoránál.

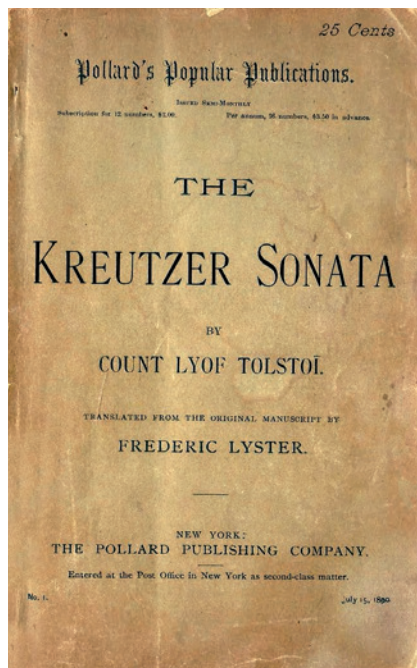
A Kreutzer-szonátával Hubay egy nagy múltú hagyomány részesévé tette Dohnányit. Utóbbi egy ideig talán nem is volt ennek tudatában, és csak fokozatosan, mintegy két évtized során jött rá a Hubay-kapcsolat jelentőségére. Beethoven műve addigra Lev Tolsztoj 1889-ben megjelent, *Kreutzer szonáta* című novellájának köszönhetően irodalmi fogalommá vált.⁷ Ez visszahatott zenei megítélésére is, és a 20. század elejére a zene démoni hatalmának jelképe lett, miközben a korábbi nevezetes előadások is többletjelentéssel ruházódtak fel a zenei irodalomban (nem mellesleg a zenészek, közöttük Hubay visszaemlékezéseiben). Tolsztoj novellájának keretét egy többnapos vasúti utazás adja, melynek során az utasok a házasságról és az asszonyi hűségről beszélgetnek. Ennek során egyikük, Pozdnisev elmeséli saját történetét, hogy sok évvel korábban mi vezette a feleségének megöléséhez.

⁵ A Zeneakadémián ekkor Hubay és Popper Dávid tanítottak kamarazenét, előbbi a zongorás műfajokat, utóbbi a vonósnegyes-játékot.

⁶ Az 1894. decemberi lapokban kevés adatot találtunk Dohnányi fellépéseit illetően, így nem tudjuk, hogy Hubay 6. csárdajelenete, *A cremonai hegedűs* című opera szólója és más kisebb darabok mellett a szonátát is eljátszották-e Hubayval nyilvánosan (Hubay hagyatékában egy dokumentum gépiratos másolata utal a Kreutzer-szonátának, Spohr Adagiójának, Goldmark hegedűversenyének és Hubay valamelyik csárdajelenetének közös előadására Dohnányi első zeneakadémiai évének kezdetéről). Dohnányi december 2-án a Johann Strauss tiszteletére adott esten, 9-én az Otthon Kör hangversenyén kísérte Hubayt. December 13-án Dohnányi így írt édesanyjának: „Hogy a Strauss koncert jól sikerült, bizonyítja az a tény, hogy egy héttel rá Hubayt az »Otthon« írók és hírlapírók egyesületének első estélyén kísértem.” Kelemen Éva (szerk.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2010), 56.

⁷ 1890-ben Frederic Lyster angolra, Raphael Löwenfeld németre, Isaac Pavlovsky és Joseph Henri Rosny Ainé franciára fordította. Jacob Gordin 1902-ben színpadi adaptációt készített, amely 1906-ra a Broadway is meghódította, majd 1911-től kezdődően tucatnyi alkalommal filmesítették meg.

A Tolsztoj-novella 1890-es angol és 1904-es német kiadása

A végkifejlethez a zene vezetett el. A feleség egyre kevesebbet foglalkozott a gyerekekkel, és egyre többet „önmagával, a külsejével, az élvezeteivel, sőt önmaga tökéletesítésével is. Megint szenvedélyesen nekilátott a zongorázásnak, amelyet azelőtt teljesen abbahagyott.”⁸ Aztán jött egy zenész, egy hegedűs. A férj többször meghívta magukhoz zenélni, azzal a gondolattal, hogy nem fél tőle, pedig rettenetesen féltékeny volt a férfire, akivel a felesége a Kreutzer-sonátát játszott. Egyszer pedig egy utazásáról hazatérve kettesben találta őket...

A Beethoven-zene hatásáról így írt Tolsztoj, gondolatait az elbeszélő férj szájába adva:

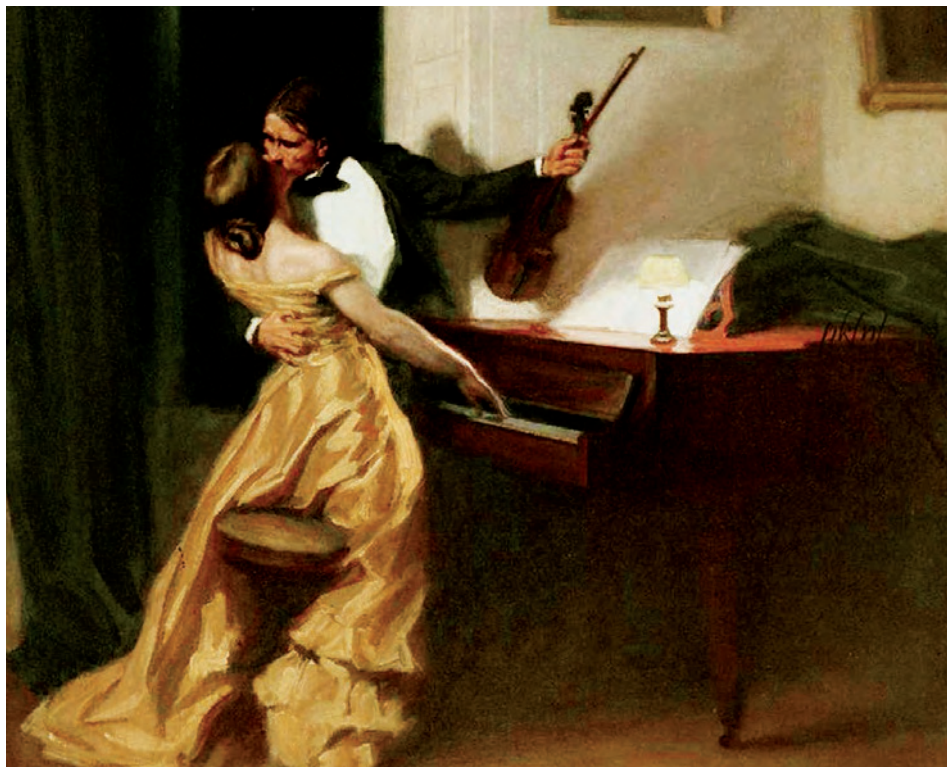
Szörnyű dolog az a szonáta. [...] Azt mondják, a zene lelket emelön hat – szármáság, nem igaz. Hat, hat, rettenetesen hat, magamról mondhatom, de egyáltalán nem lelket emelön [...], hanem a lelket fölzaklatón. Hogy is mondjam? A zene arra ösztönöz, hogy elfeledkezzem magamról, a valódi állapotomról, valami más állapotba visz át, nem a magaméba. [...]

⁸ Lev Tolsztoj, *Kozákok, Kreutzer szonáta és más elbeszélések* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1961). A Kreutzer szonátát a kötetben Németh László fordította.

Vagy meg lehet azt engedni, hogy bárki, aki akarja, egy másik embert, sokakat, hipnotizálhasson, aztán azt csinálja velük amit akar? [...] Például, hogy csak ezt a Kreutzer szonátát vegyük, az első presto! Hát el lehet játszani egy fogadószobában, dekoltált hölgyek közt ezt a prestót? Eljátszani, azután tapsolni, azután fagyaltot enni s a legfrissebb pletykákat tárgyalni. Ezeket a dolgokat csak bizonyos komoly, jelentőségteljes körülmények közt lehet játszani, s akkor, amikor ennek a zenének megfelelő, komoly tetteket kell végrehajtani. Játszani s megtenni, amire ez a zene fölhangol. De az energiának, a semmiben meg nem nyilatkozó érzéseknek ez a helyhez és időhöz nem illő földézése lehetetlen, hogy rombolóan ne hasson. Én rám legalábbis ez a darab borzasztó hatást tett; úgy rémlett, mintha egészen új érzések, új lehetőségek nyíltak volna meg előttem, amelyekről mind ez ideig nem is tudtam.

Eddig az idézet, amelyben egy olyan személy nyilatkozik meg, aki a Kreutzer-szonáta hatása alatt megtette azt, amire a zene felhangolta, és egy törrel megölte a feleségét.

René Francois Xavier Prinset: La Sonate à Kreutzer (1901)

Bár a Kreutzer-szonátát az 1890-es évek előtt nem játszották olyan gyakran, mint utána, már régóta legendák övezték. A művészek mérföldkőnek tekintették az előadását, és a kritikusok beszámolóiban is gyakran kapott kiemelt szerepet. A magyarországi bemutató feltehetően Erkel Ferenc nevéhez fűződik, aki 1840. október 4-én Leopold Jansa hegedűművésszel adta elő Pesten⁹ (talán a fikció körébe tartozik Mohácsi Jenő Rózsavölgyi Márkról szóló, 1942-ben megjelent regényének az a momentuma, miszerint Rózsavölgyi Pécssett már 1815-ben többször játszotta a darabot Prandau báróval).¹⁰ Nem célunk felsorolni a mű magyarországi előadásait, csupán néhány emlékezetes példát emelünk ki a listából, amelyek Hubay és rajta keresztül Dohnányi szempontjából lehetnek fontosak. Reményi Ede 1861. december 15-én Stocker Ede társaságában ezzel indította pesti hangversenyét, majd 1870 októberében Liszttel játszotta a kalocsai érsek palotájában. Amikor Johannes Brahms 1867-ben először járt Pesten, második koncertjén, április 26-án Grün Jakabbal együtt tűzte műsorra. Brahms tizenkét évvel később, 1879 szeptemberében Joachim Józseffel érkezett Magyarországra, vele Kolozsváron adta elő.

Nincs arról adatunk, hogy a gyermek Hubaynak tudomása lett volna az említett koncertek bármelyikéről, Ferdinand Laub 1865. februári vendégszereplését viszont később is emlegette. Ez volt életének első hangversenyélménye, amelyre vissza tudott emlékezni (hétéves volt ekkor), a műsoron pedig Bach Chaconne-ja, Schubert és Volkmann vonósnygyesei mellett a Kreutzer-szonáta is szerepelt.¹¹ Sőt Hubay idős kori elbeszélésében a hagyomány átadását jelképező csók is megjelenik: „A szünetben bemutatott atyám Laubnak, mint jövődöbéli hegedű művészt. Laub magasan a levegőbe emelt s megcsókolt.”¹² Hubay néhány évvel később édesapjának, Huber Károlynak köszönhetően Liszt Ferencsel is kapcsolatba került, és az 1870-es évek elején többször szerepelt a mester jelenlétében. Ott lehetett 1871. január 2-án Pesten a Belvárosi Plébánián, ahol Ludwig Nohl saját Beethoven-könyvéből olvasott fel, Liszt és Reményi Ede pedig a Kreutzer-szonátát adták elő.

⁹ Pándi Marianne, „Erkel Ferenc, az előadóművész – a Honművész tükrében”, in *Magyar Zene-történeti Tanulmányok I. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, szerk. Bónis Ferenc (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 45–55, 51.

¹⁰ Mohácsi Jenő, *Hegedű és koldusbot. Rózsavölgyi Márk életének regénye* (Budapest: Tábor könyvek, 1942).

¹¹ Laub zenekari hangversenyét Huber Károly vezényelte, kamaraestjein (február 25–26.) pedig ő játszotta a 2. hegedű szólamát.

¹² Gépirat a Hubay-hagyatékban (OSZK Kézirattár Fond 73, feldolgozatlan anyag), 2. lap.

A '70-es évek közepén Hubay Joachim József növendéke volt Berlinben (itt tanárától hallotta a szonátát), amikor pedig hazatért Pestre, mintha a Párizsba költözött Reményi Ede helyét vette volna át Liszt oldalán. A mester számára és gyakran vele együtt most ő játszotta el Reményi repertoárdarabjait, közöttük a Kreutzer-szonátát is. Az 1877-ben Tarcsay János szalonjában adott közös hangversenyüket élete végéig emlegette, és a Beethoven-mű előadásával szerzett tapasztalatait fél évszázadon keresztül nemcsak tanítványainak adta tovább, hanem több alkalommal Dohnányi Ernőnek is (jelenlegi ismereteink szerint Dohnányival összesen tízszer adták elő nyilvánosan a művet,¹³ de legalább ennyi alkalommal házi koncerteken is).

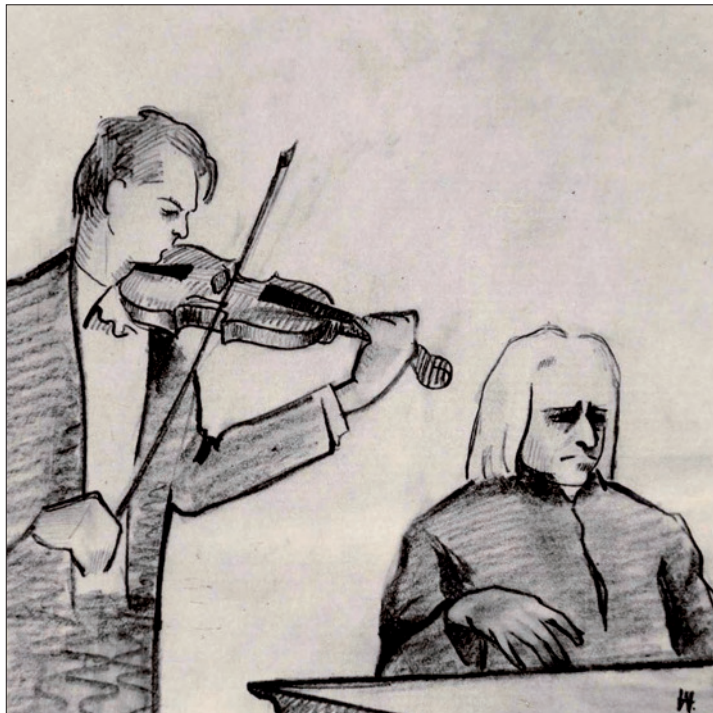
Hubay 1910 körül így emlékezett vissza a Liszttel való együttjátékra:

Tarcsayéknál játszottam vele először a Kreutzer-Szonátát. Azóta játszottam számtalan más híres zongoraművésszel – egy sem közelítette meg se az előadás nagyszerűségében, se a felfogás eredetiségében. A legtöbb zongoraművész úgy játssza le Beethoven e remek alkotását, mintha pianóra volna beállítva, sokan keresik a klasszicitást s azt gondolják, hogy akkor emelkednek a klasszicitás színvonalára, ha minél simábban és minél egyhangúbban adják elő. Pedig (ezt Liszt is mondta) Beethoven zenéjében a szenvedélyek [az] egekig csapnak. [...] Démoni erővel játszotta tehát az első tételt és a melléktémánál nem csak a zongorát, de a szíveket is megreszkettette. A 2-ik tételt meleg odaadó egyszerűséggel, lágysággal s az utolsó tételt kicsapongó jókedvvel, a ritmust erősen akcentuálva interpretálta.¹⁴

Hubay Liszt otthonában valamennyi Beethoven-hegedűszonátát eljátszotta a mesterrel, és szerepeltek még Földváry Emília, Wohl Janka és Matlekovits Sándor estélyein is. Liszt tanácsára Hubay hamarosan Párizsba utazott, ahol a Liszt-tanítvány Aggházy Károllyal koncerteztek. Nem véletlen, hogy szalon-fellépéseiket követően a nagyközönség számára adott bemutatkozó hangversenyüket éppen a Kreutzer-szonátával indították 1879 januárjában a Salle Erard-ban (és talán az sem véletlen, hogy ezúttal a

¹³ Dohnányi előadóművészi karrierjéről az elmúlt másfél évtizedben Kovács Ilona és a szerző számos cikket publikált a *Magyar Zenében*, a *Studia Musicologica*-ban, a *Zenatudományi Dolgozatokban* és a *Dohnányi Évkönyvekben*. A koncertek és az előadott művek listáját 1897-től 1921-ig, illetve 1944-ig Kovács Ilona adta közre a 2005-ös és 2006/2007-es *Dohnányi Évkönyvekben*.

¹⁴ Gépírat a Hubay-hagyatékban (OSZK Kézirattár Fond 73, feldolgozatlan anyag), III. lap.

**Hubay és Liszt
a Kreutzer-sonátát
játsszák 1877-ben
Tarcsayék
szalonjában.
Hubay Andor rajza
(a Hubay-család
gyűjteménye)**

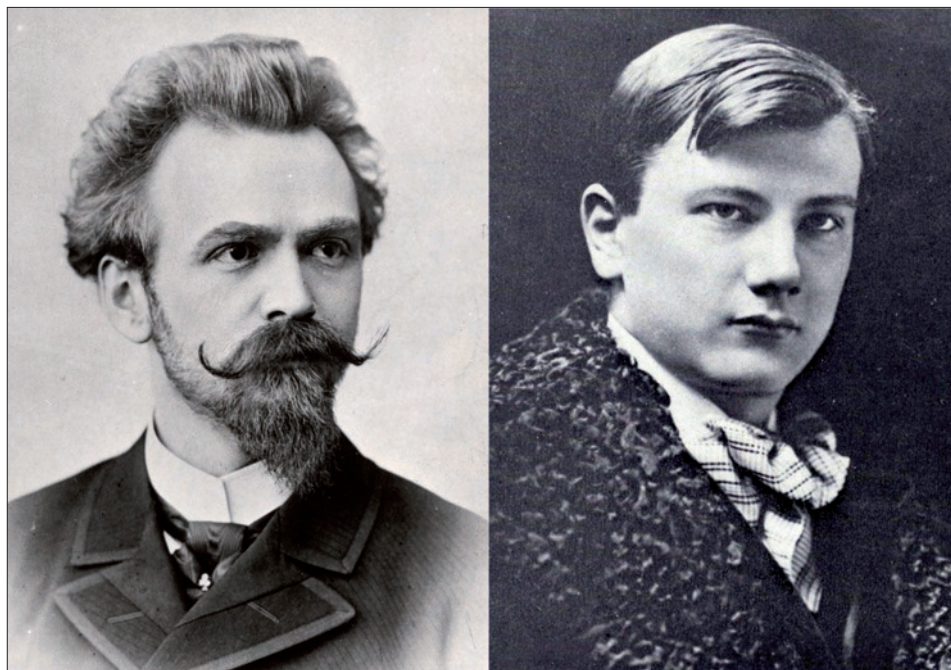
„démoni” nyitótétel nélkül játszották). Jelen volt Munkácsy Mihály, Camille Saint-Saëns, Alexandre Dumas, Jules Massenet, Léo Delibes, Charles Gounod és sok más híresség.

Néhány évvel később, 1885-ben és 1886-ban Hubay ismét játszhatta a szonátát Liszttel, ezúttal Antwerpenben és Brüsszelben, majd 1886 nyarán Liszt kérésére hazatért Budapestre, hogy apja utódként a Zeneakadémia tanára legyen. Azonnal vonósnégyest szervezett, melynek másik oszlopos tagja Popper Dávid volt, minden idők egyik legnagyobb csellistája. Néhány éven belül megindult a kamarazene-oktatás is a Zeneakadémián, Dohnányi pedig 1894-ben így kerülhetett Hubay osztályába. Thomán István után talán Hubay tette a legtöbbet az ifjú karrierjének érdekében, akivel kivételesen hosszú ideig, mintegy negyvenhárom éven át játszott együtt.¹⁵ A fent említett közös szerepléseket követően, 1895. március 26-i szólóestjére is Dohnányit kérte fel partnerének, ősszel pedig a Hubay–Popper kvartett első bérletes koncertjén (november 6.) is az ifjú zongorista működött közre.

¹⁵ Erről részletesebben lásd Gombos László, „Dohnányi Ernő és Hubay Jenő – egy művészbártság története a dokumentumok tükrében”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, szerk. Sz. Farkas Márta (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 37–54.

1896 januárjában Hubay svájci, német- és franciaországi turnéjára is magával akarta vinni, de az iskola vezetése nem járult hozzá a többhetes távolléthez. Március 13-án Dohnányi első opuszát, a c-moll zongoraötöst mutatta be a Hubay–Popper kvartett, a szerzővel a zongoránál, a hónap végén pedig Hubay a Műbarátok Köre estjére vitte magával a zongoristát, aki a hírneves vonósnegyes tagjaival legközelebb 1897. január 15-én lépett fel Rubinstein zongoratriójában. Az időszak nevezetes eseménye volt továbbá, hogy kvintettjét Brahms közbenjárására eljátszhatta Bécsben a Gesellschaft der Musikfreunde zártkörű koncertjén, és Herzfeld Viktorral két szonátaestet is adott a császárvárosban.

Hubay és Dohnányi az 1890-es években (a Hubay-család gyűjteménye, ill. MTA BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport Dohnányi-gyűjteménye)

Dohnányi fellépéseit a zeneakadémiai években külső tényezők, főként a felkérők igényei határozták meg, és amíg szólódarabjait bizonyos mértékig megválaszthatta, addig a kamaraművek esetében a partnerek elvárásaihoz igazodott. Karrierje a diploma megszerzése (1897) után szólóművészként indult. Több-kevesebb sikerrel próbálkozott a hangversenyezéssel

Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában, majd az áttörést 1898 novemberében első londoni koncertje hozta meg a számára. Beethoven G-dúr zongoraversenyét játszotta Richter János vezényletével, és ez a mű lett pályája első korszakának emblemikus darabja. Szólista-repertoárját tudatosan és fokozatosan építette fel, az elkövetkező évtizedben mindig csak két-három koncertre való művet tartott egyszerre műsoron. Szezon közben sosem vett fel új darabot a műsorába, csak az új évadban cserélt le egyes számokat hasonló típusúakra (például egy-egy Chopin-noktürn, Beethoven-szonátát vagy Liszt-rapszodiát egy másikra). Saját kamararepertoárt azonban nem alakíthatott ki, mivel ilyen fellépései véletlenszerűek és szórványosak voltak, ahogy állandó művészpартnerekkel sem rendelkezett.

Döntő változást 1905-ös berlini letelepedése jelentett, amikor a főiskola, a *Hochschule für Musik* tanára lett. Nem mondhatjuk, hogy korábban egyáltalán nem játszott nyilvánosan kamaraműveket, de a mintegy félszáz előadási alkalom nem saját kamaraestje volt, hanem többnyire mások (például egy vonósnégyes vagy hegedűs szólista) koncertjén működött közre egyetlen mű előadásában. Máskor az ő hangversenyén szerepeltek vendégek egy-egy kamaramű (saját zongoraötöse vagy csellószonátája) megszólaltatásában. Diplomája megszerzésétől 1905 őszeig, Dohnányi huszonnyolc éves koráig csupán egyetlen olyan alkalomról tudunk, amikor a teljes műsort a kamarazenének szentelték, és Dohnányi valamennyi mű előadásában részt vett (ez egy bécsi szonátaest volt Hugo Becker csellistával 1903. január 20-án).

A Kreutzer-szonátát Dohnányi hatszor játszotta az időszakban. 1899. február 1-jén Leedsben Leonora Jacksonnal és egy énekes közreműködővel koncerteztek, és ugyanúgy ez volt az egyetlen közös számuk, ahogy az 1899. december 12-én Huddersfieldben Maud Powell-lel, valamint az 1900. december 6-án (első amerikai kamara-fellépésén) Troyban, az 1901. január 7-én New Yorkban és az 1902. november 8-án Londonban Fritz Kreislerrel adott hangversenyen. 1904. február 16-án Manchesterben Pécskai Lajossal a Beethoven-mű párvaként egy Brahms-szonátát is előadtak a szólószámok, dalok és áriák mellett. Az első Kreisler-találkozás érdekessége az volt, hogy mivel közvetlenül a koncert előtt és más-más városból érkeztek, a két művész a művészsobában látta egymást először, így nem volt lehetőségük a közös próbára. Az esethez anekdota is kapcsolódik: mindketten úgy gondolták, hogy a másik hozza magával a mű kottáját, ezért az impresszáriónak csak az utolsó pillanatban (vagy már a koncert megkezdése után) sike-

rült megoldani a problémát azáltal, hogy egy a közönség soraiban helyet foglaló diák kezéből vette ki a kottát.¹⁶

A berlini időszak fordulópontot jelentett Dohnányi és a kamarazene viszonyában, amikor tíz év alatt száznál több szonáta-, trió- vagy kvartetten lépett fel. Jelképes értelmű, hogy az első berlini hangversenyen (1905. október 6.) Sebald Sándorral eljátszotta Brahms mindhárom hegedűszonátáját, négy nappal később pedig elhangzott a Kreutzer-szonáta is Waldemar Meyerrel. Majd Lady Hallé hegedűművésszel indult dániai turnéra. A műsorok gerincét tizenkét szonáta előadása jelentette kilenc hangversenyen, ebből hét alkalommal a Kreutzer-szonáta is megszólalt. Egyetlen hónap alatt tehát többször játszotta nyilvánosan a művet, mint addig együttvéve.

A szembetűnő változásban egy kivételes muzsikus játszott kulcsszerepet: Joachim József, Hubay egykori mestere. Első turnéi alatt Dohnányi többször hallotta őt Londonban játszani, 1901–1903 között pedig együtt muzsikáltak a gmundeni nyaralások idején. Majd Joachim partnerének kérte fel a bonni zenei fesztiválok alkalmával: 1905. május 28-án Beethoven Esz-dúr triójában, két nappal később a G-dúr szonátában, 1906. május 24-én Schumann Esz-dúr zongoranegyesében és 1907. május 7-én Brahms A-dúr szonátájában szerepelt vele, továbbá Dohnányi az ő vezényletével játszotta 1906. május 23-án Schumann a-moll zongoraversenyét. 1905-ben kinevezte professzornak az általa vezetett berlini főiskolára, 1907. augusztusi halála pedig újabb változást hozott Dohnányi és a kamarazene viszonyában. A mester elhunytá felerősíthette küldetéstudatát és azt a vágyát, hogy Joachim nyomdokába lépve átvegye helyét a kamarazene nemzetközi mezőnyében.

Állandó hegedűs partnere 1907 őszétől ugyanaz az Henri Marteau volt, aki a következő évtől Joachim utóda lett a főiskolán. Hét év alatt, az I. világháború kitöréséig nyolcvanöt alkalommal léptek fel együtt. A rendszeres zongoratrió-játék világába Dohnányi 1907 végén lépett be Budapesten, amikor Hubay és Popper kérte fel közreműködésre, a sikernek köszönhetően pedig két berlini kollégájával, Marteau-val és Hugo Beckerrel alakított állandó trió-együttest (még abban az évadban öt alkalommal szerepeltek).

¹⁶ Vázsonyi Bálint is leírja az eseményt könyvében (*Dohnányi Ernő*, Budapest: Zeneműkiadó, 1971, 44), az anekdota pedig eltérő változatban két Dohnányi-feleség monográfiájában olvasható (Elza Galafrés, *Lives, Loves, Losses*, Vancouver: Versatile, 135; Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, ed. James A. Grymes, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002, 43).

Dohnányi és Henri Marteau (MTA BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport)

Dohnányi és Marteau 1908. márciusi bécsi koncertjeinek műsorlapja

(Gombos László magángyűjteménye)

Amint említettük, az 1905-ös fordulat előtt Dohnányi hat alkalommal játszott nyilvánosan a Kreutzer-szonátát, majd – ismereteink szerint – az első világháború végéig harminchat esetben, legtöbbször Henri Marteau, Lady Hallé, Hubay Jenő és Vecsey Ferenc partnereként. A következő két és fél évtizedben, a második világháború végéig negyven előadásról van tudomásunk, ekkor Hubayn kívül szinte kizárólag két Hubay-növendék, Telmányi Emil, majd Zathureczky Ede játszott a hegedűszólamot (1921-ben egyszer Koncz Jánossal, majd 1923-ban és 1926-ban Flesch Károllyal is előadta a darabot). Dohnányi utolsó másfél évtizedéből, azaz a második világháborút követően Ausztriában és Amerikában töltött éveiből a Kreutzer-szonáta három nyilvános előadásáról van csupán tudomásunk.¹⁷

Dohnányi életének fontos eseményei a berlini letelepedés után is összefüggésbe hozhatók a szonáta bizonyos előadásaiival. Az egyik olyan szituációban zajlott, amely kísértetiesen hasonlított a Tolsztoj-novellából megismert esetre. Csupán annyi volt a különbség, hogy a csábító a férjjel játszott a darabot a feleség jelenlétében, gyilkosság helyett pedig hosszú válóper (és egy hírlapi szenzációvá lett utcai verekedés) lett a dologból. 1912 nyarán történt, hogy Dohnányi beváltotta ígéretét, és meglátogatta a híres hege-

¹⁷ Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa 2015), 343.

dűst, Bronislaw Hubermant a Bécsből nem messze fekvő nyaralójában, Rekawinkelben. Dohnányi nem sokkal korábban ismerkedett meg Huberman feleségével, a híres német színésznővel, Elza Galafrés-vel, aki sikerre vitte a *Pierrette fátyola* című Dohnányi-pantomim bécsi előadását.

**Elza Galafrés és Dohnányi 1914-ben
Berlinben**

(MTA BTK ZTI
20–21. Századi Magyar Zenei Archívum
és Kutatócsoport
Dohnányi-gyűjteménye)

Galafrés emlékiratai szerint Dohnányi ismét látni szeretne volna őt, ezért látogatott Rekawinkelbe, ahol egy különös eset játszódott le. Dohnányi, aki Elza miatt féltékeny volt Hubermanra, a hegedűssel eljátszotta a Kreutzer-szonátát. Galafrés így írta le az eseményt:

Bár általános nézeteik szöges ellentétben álltak, a két hírneves művész tökéletes egyetértésre jutott a zene iránti rajongásban. Beethoven Kreutzer-szonátája! A csupán tucatnyi gyertya gyér fényében fantomként jelent meg alakjuk a zeneszoba faborítású sötét falai között. Ritka kivételként lehet csak ilyen zenét hallani.¹⁸

Nem tudjuk, hogy a látogatás során mást is játszott-e a két muzsikus, az azonban nem lehet véletlen, hogy Galafrés miért a gyakran démoniként jellemzett Kreutzer-szonátát, és *csak* a Kreutzer-szonátát említette könyvében. Galafrés hamarosan megszökött férjétől és Dohnányihoz költözött

¹⁸ „Diametrically opposed in general views, the two famous musicians found a matchless unity in their love of music. Beethoven’s Kreutzer Sonata! The two figures were like phantoms against the dark wood walls of the music room, lit only with the soft light of a dozen candles. Seldom has such music been heard except by a rare few.” Ránki András fordítása. Elza Galafrés, i. m., 184–185.

Berlinbe, majd hogy Dohnányi is elválhasson a felesége beleegyezése nélkül, 1915 végén mindketten Budapestre költöztek, ahol 1919-ben házasodhattak össze (azzal nem számoltak, hogy Huberman utánuk megy és felveszi a magyar állampolgárságot, hogy könnyebben pereskedhessen fiáért, Jánosért).

Budapesten, az 1910-es évek második felében Hubay Jenő lett Dohnányi fő kamarapartnere. Többtucatnyi szonáta- és trióestet adtak, kettejük között azonban végzetes ellentét jött létre 1919 elején. Tanév közben leváltották a Zeneakadémia igazgatóját, Mihalovich Ödönt, és nyugdíjba küldték a hatvan évet betöltött tanárokat (a felszólítást a hatvan és fél éves Hubay is megkapta). Pedig Hubayról már egy évtizede rebesgették, hogy ő lesz Mihalovich utóda, most azonban a jóval fiatalabb Dohnányi kapta meg az állást. Ugyanekkor Dohnányit a Filharmonikusok elnökkarnagyuknak választották Kerner István helyett, így egyszerre két zenei kulcspozícióhoz jutott Budapesten. A két művész utolsó hangversenyére 1918. december 8-án került sor. Ezen a Dohnányi életében beálló jelentős fordulat előtti szonátaesten természetesen a Kreutzer-szonáta volt az utolsó szám.

Hubay külföldre menekült a Tanácsköztársaság idején, majd annak bukása után az új kormányzat hazahívta, és megbízta a Zeneakadémia vezetésével. Emiatt egy évtizeden át rossz volt a viszonya Dohnányival, aki ha nem lehetett igazgató, tanítani sem kívánt a Zeneakadémián, és sokáig a Klebelsberg Kunó által vezetett kultuszminisztériummal sem állt szóba. Az újabb fordulatra nyolc évet kellett várni, amikor a Beethoven-centenárium idején (és néhány hónappal Dohnányi ötvenedik születésnapja előtt) Hubay és Dohnányi látványosan kibékültek. A Zeneakadémia nagytermében 1927. április 1-jén egyetlen művet játszottak el a felcsigázott érdeklődésű közönség előtt, és ez nem lehetett más, mint a Kreutzer-szonáta. A régóta várt eseményt – a Pester Lloyd másnapi kritikájának megfogalmazása szerint – a közönség kettejük békeszimfóniájaként értékelte.¹⁹ Megegyezésük (vagy kiegyezésük) értelmében Hubay visszavette Dohnányit tanárnak a Zeneakadémiára, megbízta a zongora és a zeneszerzés mesterképző vezetésével, sőt címzetes igazgatói címet is szerzett egykori és jelenlegi barátjának. A kibékülés hozadéka volt az az ötvenezer pengős minisztériumi támogatás is, amelynek segítségével Dohnányi be tudta fejezni Széher úti házának építését. Mire 1928 őszén ismét hivatalosan a tanintézmény köte-

¹⁹ „In der Phantasie des Publikums wuchs heute die Kreutzer-sonate gewissermassen zu einer Friedenssymphonie...” *Pester Lloyd* (1927. április 2.).

lékébe lépett, új otthona is beköltöztető állapotba került (megjegyezzük, hogy óráinak javát nem a belvárosi tanteremben, hanem itt, a budai hegyekben tartotta meg).

Fél évvel később Tóth Aladár így emlékezett a nevezetes koncertre egy Dohnányit méltató cikkében:

Sohasem felejttem el azt a Kreutzer-szonátát, melyet legutóbb Dohnányi Hubayval együtt szólaltatott meg. A II. variációban a Wieniawski szellemében hegedülő Hubay Dohnányinak szigorúan kiegyenlített stílusával összeférhetetlen rubátókat engedett meg magának. Dohnányi mégis engedelmesen átvette Hubay gyorsításait-lassításait s olyan tökéletesen bele tudta ágyazni saját felfogásának gyönyörű zenei folyamatosságába ezeket a szeszélyes tempóingadozásokat, hogy az egész variáció fölött, mint valami glória, jelent meg Dohnányi egyéniségének szelleme. Ime a kötélzáncos, ki ide-oda rángatózó dróton is megőrzi az egyensúlyt!²⁰

Hubay és Dohnányi az 1920-as évek közepén
(a Hubay-család gyűjteménye, ill. MTA BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport Dohnányi-gyűjteménye)

²⁰ Tóth Aladár, „Dohnányi Ernő kultúrája, művésze és zongoraművészete”, *Zene Szemle* 11/9–10 (1927. október), 228.

Ide kívánczok egy két évtizeddel korábbi kritika, amely más jellemzőket domborított ki a két művész játékában. August Beer írta a *Pester Lloyd*-ban 1911. január 21-én:

Dohnányi Ernő és Hubay Jenő ismét partnerként találkoztak a kamarazene területén, de közös szonátaesten csak ma láttuk őket először egyesülni. Nem nehéz elképzelni, hogy egy ilyen zongora-hegedű duó, két ily előkelő, művésze teljes érettségében álló hazai mester együttműködése ritka jó hangzást eredményez. Érdekes volt megfigyelni, hogy miként egészítette ki kölcsönösen egymást a két művész, akiket régóta személyes barátság és szoros zenei kapcsolat fűz össze. Hogy ez a két nagyon karakteres egyéniség, a szenvedélyesebb Dohnányi és a líraibb természetű Hubay, itt Florestan, ott Eusebius, szép harmóniában találkoztak, és egészen feloldódtak az előadott muzsikában. [...] A Kreutzer szonáta variációiban valósággal versengtek egymással a technikai bravúrok terén, melyekre a két hangszernek szinte azonos mértékben adott lehetőséget itt Beethoven, majd Dohnányi a tüzes Prestóban, teljesen a műszellemében, lendületesen átvette a vezetést a zongoránál. Brahms A-dúr szonátájában viszont melegen énekelhetett Hubay hegedűje.²¹

Dohnányi és Hubay viszonya tehát rendeződött 1927-ben a Kreutzer-szonáta hangjainál. Ezután Dohnányit gyakran lehetett látni a Hubay-palotában, ahol a házi hangversenyeken a Beethoven-szonáta is többször megszólalt.²² 1931 márciusában az elcsatolt magyar területeket látogatták

²¹ „Wiederholt sind Ernst Dohnányi und Eugen Hubay auf dem Gebiete der Kammermusik einander als Partner begegnet, aber zu einem gemeinschaftlichen Sonatenabend sah man sie erst heute vereinigt. Man kann es sich leicht denken, daß solch ein Duo zwischen Klavier und Geige, dieses Zusammenwirken zweier so vornehmer heimischer Meister, die in der Vollreife ihrer Kunst stehen, einen selten guten Klang gab. Dabei war es interessant zu beobachten, wie diese beiden Künstler, längst durch persönliche Freundschaft und enge musikalische Beziehungen verbunden, sich gegenseitig ergänzten. Wie diese scharf ausgeprägten Individualitäten, Dohnányi, die leidenschaftlichere, Hubay, die lyrischere Natur, hier Florestan, dort Eusebius, sich in schöner Harmonie zusammenfanden, ganz in der Musik aufgingen, die sie zu interpretieren hatten. [...] in den Variationen der Kreutzer-Sonate gab es den richtigen Wetteifer in der feinen Brillanz, mit der Beethoven hier jedes Instrument fast gleichmäßig bedenkt, während Dohnányi in dem feurigen Presto, ganz im Geiste des Werkes, die Führung am Flügel schwunghaft übernahm. Dafür konnte sich die Geige Hubays in der A-Dur-Sonate von Brahms warm aussingen.“ A [ugust] B[eer], „(Sonatenabend)“, *Pester Lloyd* (1911. január 21.).

²² Molnárné Asbóth Magda visszaemlékezése. Hubayné és Dohnányiné viszonya is szívélyes lett a Hubay halálát (1937) megelőző tíz évben, de a környezetük olykor érezte a közöttük lévő feszültséget.

meg közösen, 17-én Aradon, másnap Temesváron, harmadnap Nagyváradon léptek fel, és mindenütt a Kreutzer-szonátával zárták a műsort.

A Beethoven-művet a kibékülés előtti években Dohnányi három alkalommal játszotta a kiváló Hubay-növendékkel, Telmányi Emillel, majd 1927 tavaszán a hetvenéves Hubay helyett vele indult vidéki turnéra (Szeged, Békéscsaba, Nyíregyháza, Miskolc, Pécs, Sopron, Kassa, Arad, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár), 1928-ban pedig Telmányi második hazájába, Dániába (Koppenhága, Vejle, Aarhus, Aalborg, Viborg). Ezt követően Szegeden (1928) és háromszor Budapesten (1933, 1925, 1941) játszották együtt a szonátát.²³

Az 1930-as évek második felétől Hubay tanítványa és utóda, Zathureczky Ede lett Dohnányi fő kamarapartnere. Ismereteink szerint utolsó nyilvános magyarországi fellépésén, 1944. március 11-én is vele játszott Szegeden. Zárószámként a Kreutzer-szonáta szólalt meg, azaz éppen ez lehetett az utolsó kamaramű, amelyet Dohnányi hazájában koncerten előadott. Egy héttel később (19-én) Németország megszállta az országot, Dohnányi pedig a következő hónapok javát Gödöllőn töltötte jövendő harmadik feleségénél, Zachár Ilonánál. Korábban már lemondott a Zeneakadémia vezetéséről, és májusban feloszlatta a Filharmonikusokat is a zsidótörvények elleni tiltakozásul. Szálasi hatalomátvétele után egy hónappal, november 24-én pedig felkérérdzkedett egy nyugat felé induló teherautóra, és új családjával Ausztriába távozott.

Talán véletlen, de mégis tény, hogy Beethoven legendás alkotása több alkalommal is megszólalt Dohnányi pályájának fordulópontjainál, Hubay Jenő, Bronislaw Huberman és Zathureczky Ede közreműködésével. Elhangzott a kezdő zeneakadémista művészi beavatásának pillanatában, a berlini letelepedés első napjaiban és hétszer egymás után az időszak első turnéján. A Beethoven-mű szólalt meg az új élettársért, Galafrés Elzáért vívott harc drámai jelenetében, majd az 1918-ban zajlott nagy változások előtt az utolsó szonátaest zárószámaként. Ez jelezte 1927-ben a megbékélést és Dohnányi visszatérését a Zeneakadémiára, végül ezzel búcsúzott örökre hazájától a II. világháború vége felé. A szonátával Dohnányi egy nagy múltú, Beethovenen, Liszten és Hubayn átívelő örökség részese lett, melyet a mű mintegy nyolcvan nyilvános és legalább annyi zártkörű előadásával közvetített a következő generációk számára.

²³ Kovács Ilona i. m. (lásd a 12. lábjegyzetet).

